

Рибаківа Катерина Миколаївна – аспірантка кафедри теорії та методики пізнання факультету історії і філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

УДК: 1+159.9

ФІЛОСОФІЯ І ПСИХОТЕРАПІЯ

Стаття присвячена філософському розгляду психотерапії як галузі діяльності. Виявлено безпосереднє застосування філософських понять та ідей, характерного для екзистенціального напрямку -психотерапевтичного процесу. Автором зазначено те, що філософські практики перетворюються в альтернативу психотерапії. В статті розглядається філософія як величезний резервуар смислів психотерапії.

Ключові слова: ідентичність, фундаментальні цінності, філософський праксис, психотерапевтичний процес.

ФИЛОСОФИЯ И ПСИХОТЕРАПИЯ

Статья посвящена философскому рассмотрению психотерапии как области деятельности. Выведено непосредственное применение философских понятий и идей, характерного для экзистенциального направления психотерапевтического процесса. Автором отмечено, что философские практики превращаются в альтернативу психотерапии. В статье рассматривается философия как огромный резервуар смыслов психотерапии.

Ключевые слова: идентичность, фундаментальные ценности, философский праксис, психотерапевтический процесс.

PHILOSOPHY AND PSYCHOTHERAPY

Article is devoted philosophical considerations of psychotherapy as fields of activity. Direct application of philosophical concepts and the ideas to the psychotherapeutic process characteristic for existential the direction is revealed. The author specified the fact that philosophical practitioners turn into a psychotherapy alternative. In article the philosophy as the huge reservoir of meanings of psychotherapy is considered.

Keywords: Identity, fundamental values, philosophical praxis, psychotherapeutic process.

Постановка проблеми. Останнім часом питання про можливість практичного використання законів, принципів, категорій, положень філософії постає із різних боків. Як застосовується досягнуте багатоміковим розвитком філософії-її колосальне багатство, багаж мудрості і знань не лише в пізнавальному процесі наукових пошуків, а й в реальному повсякденному житті?

Філософія виступає і як фундаментальна основа для психотерапевтичного впливу, що може змінювати психічний стан, пропонує подумати, зважити, проаналізувати ситуації, зіставити різні позиції, визначитися і вибрати потрібний варіант поведінки і дій. При цьому мається на увазі вплив як філософських текстів, навчань, теорій, так і безпосередньо особи реального філософа. Від філософа у цьому контексті потребується коректність, діалогічність, доступність, переконливість, аргументованість.

Мета статті полягає у виявленні безпосереднього застосування філософських понять та ідей до психотерапевтичного процесу.

Виклад основного матеріалу. В книзі Олени Золотухіної-Аболін «Філософія, як

психотерапія», автор ставить питання: «Яким чином філософія може працювати самостійно, як психотерапія?». Зазвичай, людина звертається до психотерапевта в кризовому стані. В такому стані втрачаються точки опору, знецінюються або втрачаються життєві смисли, людині нема за що «вхопитися». А філософія – це величезний резервуар смислів. В ній можна знайти те, що виявиться підтримкою у даний конкретний момент.

Філософські тексти впливають на кожну людину по різному. Кожному відгукуються його власні почуття і переживання. Однак, крім резервуара смислів ми можемо перейняти у філософії і один з її методів. Наприклад, до змісту життя людини психотерапевти можуть наближатися за філософами феноменологічним методом, який передбачає відсутність будь-яких ярликів, діагнозів, безумовного знання і т.д.. В щоденному житті людини вже розкривається багато того, що виявляється терапевтичним. Можна стверджувати, що феноменологія стимулювала розвиток психотерапії в сторону екзистенційного підходу.

Різні аспекти взаємин психотерапії та філософії привертають увагу фахівців і стають все більш актуальними в даний час. При цьому сама історія виникнення психотерапії як галузі діяльності і спеціальності говорить про те, що проблеми духовного життя завжди знаходилися в центрі її уваги. Можна послатися на перший підручник психотерапії, опублікований у 1751 р. Йоганном Християном Больтеном, в якому він дає наступне визначення «психологічного лікування» (психотерапії в нашому сьогоденнішньому розумінні) – «це таке лікування душі, яке проводиться відповідно до законів, що виникають з природи душі». З чого логічно і чітко слідує вказівка на те, що «... лікар, що присвятив себе практичній роботі і не вивчав філософії, є ні що інше, як одухотворена аптека» (цит. За Н. Р. Петерс, 1996).

Відомі критичні зауваження З. Фрейда стосовно різних спроб філософського переосмислення людської психіки і психіатричної проблематики (Бінсвангер Л., 1999 і ін.). Проте, саме науковий шлях засновника психоаналізу і еволюція його ідей може служити ілюстрацією концепцій моделей психотерапії, тобто поступового руху від медичної моделі, в якій психоаналіз розглядався як метод лікування вузької групи невротичних розладів через психологічну та соціальну моделі, до філософської, в якій психоаналітичні принципи використовуються для пояснення походження людського соціуму, цивілізації і культури. В даний час широко використовується термін «психоаналітична філософія» (Лейбін В. М., 1990). При цьому власне філософська рефлексія часто залишається долею швидше психоаналітично підготовлених філософів, культурологів і т.д., ніж психотерапевтів.

Філософський розгляд психотерапії як галузі діяльності і безпосереднє застосування філософських понять та ідей до психотерапевтичного процесу характерний для екзистенційного напрямку психотерапії. Дж. Прохазка і Дж. Норкросс (2005), розглядають екзистенціальну терапію взагалі швидше як філософію психотерапії, ніж психотерапевтичну систему. За нашими враженнями, затребуваність екзистенційного підходу досить велика і дуже актуальна, як серед пацієнтів, так і серед самих психотерапевтів і психологів.

Як приклад можна розглянути певне рішення ситуації під назвою «втрата сенсу життя». В силу різних обставин, особистих і громадських, людина приходиться в стан душевної дисгармонії, пов'язане з переживанням безглуздості, абсурдності всіх справ і зусиль. Світ представляється порожнім і непотрібним, перспективи – похмурими і примарними. Це не просто інтелектуальний раціональний феномен, а своєрідна установка, переживання абсурдності світу, безглуздості життя. Існує побутовий вираз безцільності життя: «не живу, а існую», що означає тяжке, жалюгідне проведення часу. Філософія обґрунтовує наявність сенсу, впорядкованості, наступності, закономірності. Світ влаштований гармонійно і симетрично, в ньому є порядок і гармонія, іманентно, внутрішньо властиві закономірності. Про впорядкованість та розумність світу писав Г. В. Ф. Гегель. У роботі «Енциклопедія філософських наук» (1821) він пише про взаємозв'язок і взаємопереходах визначень часу і простору, про іманентну доцільності в природі. За Гегелем,

«все дійсне розумно і все розумне дійсно», що можна трактувати так: все існуюче влаштовано розумно і доцільно, світ в своїй основі розумний і закономірний, а все, що розумно і закономірно, має право на існування, тобто воно дійсно і існує. Світ, за Гегелем, має внутрішню архітектоніку, і вона дана природі не кимось, не ззовні, а властива іманентно, атрибутивно, тобто внутрішньо, невід'ємно. Дійсність - не хаос, не свавілля, в ній є реальні, визначені і тверді закони. Сама гегелівська логіка є розкриттям впорядкованості, доцільності, розумності природи захоплює і заспокоює, направляючи думки і почуття на пошуки сенсу і мети, на можливість вибору. У «Лекціях з філософії історії» (1837), він розглядає історичний процес як «процес духу в свідомості свободи», розвиваючи ідею про історичну закономірність як прояві необхідного зв'язку різних етапів історичного процесу. Ніякої доцільності в сенсі цілеспрямованої діяльності в природі немає і бути не може. Живій природі властива пристосованість до навколишнього середовища, що виникає в результаті природного відбору. Цілепокладання властиве тільки людині.

«Хто я?» - одне з найголовніших питань, яке сьогодні задають пацієнти психотерапевтам. Можна сказати, що, цим самим, вони запитують про власну ідентичність і своє місце в цьому світі.

Питання ідентичності сьогодні глибоко і всебічно досліджуються філософами, соціологами, психологами. Сучасний світ спостерігає перетворення традицій і фундаментальних цінностей, які були опорою людству довгі роки чи, навіть століття, і сьогодні перед людиною стоїть завдання вже самостійно знайти відповідь на питання: «Хто я?», «Куди я йду?», «В чому сенс мого життя?», Бо, не виявляючи себе і сенсу свого існування, людина відчуває себе пригніченою, схильною до апатії і прагне заповнити внутрішню порожнечу.

Можливо, проблема ідентичності є не просто відображенням змін і проблем сучасності, але і втіленням більш фундаментальних питань людського буття. Еріх Фромм назвав потребу в ідентичності однією з екзистенціальних потреб, на основі яких будується людське існування. Він припускає, що виявлення сенсу в житті є одним з факторів, що мають визначальне значення в конструюванні особистісної ідентичності.

Вважається, що концепція ідентичності належить Зигмунду Фрейду, який бачив в психоаналізі спосіб виявлення тієї ідентичності, яка, багато в чому визначаючи поведінку людини, являється витісненою і прихованою від її усвідомлення. Разом з тим, термін «ідентичність» належить і Еріку Еріксону, який говорить про его-ідентичності як про новий психосоціальний параметр, що з'являється в юності, коли «завдання, з яким зустрічаються підлітки, полягає в тому, щоб зібрати воедино всі наявні в цей час відомості про самих себе і інтегрувати ці численні образи в особистісну ідентичність, яка представляє усвідомлення як минулого, так і майбутнього, яке логічно впливає з нього». Це збирання воедино не є простим підсумовуванням властивостей і якостей, «психологічна ідентичність розвивається з поступової інтеграції всіх ідентифікацій. Однак тут, якщо не всюди, ціле має властивість, відмінним від властивості суми його частин». Еріксон підкреслює психосоціальну сутність ідентичності і вводить поняття кризи ідентичності.

Для сучасної людини кризи і проблемні ситуації досить часто виявляються пов'язаними з напругою, що виникають при спробі виявити, хто ж він є насправді.

Саме умови змін в суспільстві створюють перед сучасною людиною нову задачу, пов'язану з ідентифікацією себе і визначенням свого місця в світі, що змінюється. Питання змін в найширшому сенсі полягає в великому парадоксі змін, який полягає в тому, що зміни є єдина і незмінна постійна нашому житті. Якщо ми приймаємо цей парадокс, то тоді повинні погодитися і з тим, що його наявність вимагає постійної рефлексії і виявлення свого місця в світі, що змінюється.

Велику частину часу людина сприймає своє відчуття себе, ким він є, і ким не є, як само собою зрозуміле і фіксує себе у різних відносинах, цінностях, віруваннях, диспозиціях.

А це означає, що у людини є спосіб отримати відчуття власної безперервності, безпеки і стабільності. Це відчуття себе дозволяє фіксувати себе в певному наборі протилежностей, який і формує те, що називається особистою ідентичністю.

Для змін потрібна послідовність і тривалість. Щоб говорити про них, люди повинні бути істотами, які переживають тривалість, що дозволяє створювати зв'язок: хто я був—хто я є—хто я буду. Ті зміни, які можна віднести до розряду тривожних для людини, не підривають відчуття тривалості самих себе. Але є зміни, які заважають, лякають і провокують. Ці зміни підривають відчуття тривалості, призводять до втрати відчуття безпеки. Найбільше заважають ті зміни, які загрожують нам новим—іншим і незнайомим—розумінням самих себе.

Переживання змін кидають виклик для нового мене, який виражає і ідентифікує себе з новими відносинами, можливостями. Але хто знає цього «нового мене»? Чи знаю я сам себе в цій новій трансформації? Чи буду я відчувати себе собою або у мене буде відчуття того, що я розділений з самим собою? Однозначних відповідей немає, і кожен з нас постійно виявляється перед викликом прийняти невідомість і ті наслідки, які в ній будуть.

Схожий підхід до розуміння феномену ідентичності пропонує соціальний філософ Стюарт Холл[6]. Він зазначає, що головна функція таких концепцій, як ідентичність, полягає в тому, що вони дозволяють нам спокійно спати по ночах, тому що вони допомагають нам відчувати деяку стабільність, щось майже незмінне в суєті навколишнього нас життя і незв'язності історичних подій. Холл вважає, що «ідентичність лише тоді виявляється проблемою, коли знаходиться в кризі, коли щось, що передбачалося надійним, зв'язковим і стійким, стає сумнівним і невизначеним». Згідно Холлу, ідентичність формується багато в чому у взаємодії і діалозі з суспільством, і суб'єкт, перш відчуваючий себе стійким, тепер виявляється фрагментованим, що складається з багатьох суперечливих ідентичностей. Зовнішня структура, яка допомагає йому вибудувувати свою ідентичність, також руйнується на тлі процесу змін. Ідентичність перестає бути постійною, але стає рухомою і визначається не біологічно, а історично. Ми завжди можемо вибрати підходящу з безлічі можливих, і цілісне уявлення про самих себе нам вдається створити лише завдяки наративу.

Погляд філософа Мішеля Фуко [9] на ідентичність відкриває свободу створювати самого себе, про свободу самому знаходити для себе відповідь на питання «Хто я?». Це—свобода спочатку і невід'ємно притаманна словами, думкам і вчинкам людини, свобода практичного конструювання власної ідентичності в прагненні відповісти на це питання.

Фуко зазначає дискурсивність, наративність і історичність процесу формування ідентичності, що відкриває можливість впливу на нього з боку індивідуума, який усвідомлює себе в стосунках з різними структурами і знаходить можливість втручатися в цей процес і щось міняти в цих відносинах.

Фуко звертає увагу на те, що індивідуум—це скоріше щось змодельоване, сформований і постійно знову і знову переформовувалися і пересоздавал. Чим більше усвідомлюється індивідуумом цей процес, тим в більшій мірі проявляється його авторство в конструюванні ідентичності.

Фуко говорить про те, що наш спосіб мислити, відчувати і діяти характеризує нас, вказуючи на певну приналежність, але одночасно виступає і як завдання, відкриваючи можливість весь час бути іншим, шукати альтернативу, знову і знову запускаючи роботу свободи. Він пов'язує цю свободу з думкою, яка є не стільки тим, що керує нашою поведінкою і надає йому сенс, скільки дозволяє критично досліджувати цю поведінку на предмет його смислів, цілей і способів.

Французький філософ Поль Рікер [7] також розуміє ідентичність як відкриту змінам та самозмінам і зазначає, що людина в процесі життєвого шляху знаходить власну ідентичність. Розглядаючи спосіб буття Я, Рікер зазначає, що будь-яке саморозуміння є інтерпретація, що набуває свій вигляд у взаєминах з іншими людьми.

У контексті теоретичного підходу конструкту ідентичності, свободи і можливостей до цього, представляються тепер наочними. Однак виникає питання практичного освоєння цього знання. Яким чином теорія може втілюватися в практиці? Яким чином дане знання може бути використано тими психотерапевтами, чії клієнти задаються питаннями особистої ідентичності і свого місця в світі?

Однією з відповідей може бути підхід логотерапії Віктора Франкла, [5] що є в дійсності не лише психотерапією, але і філософією і представляє людину як духовну істоту. Франкл погоджується з тим, що сучасна людина самотійно стикається з завданням давати відповідь на питання «хто я?», А найбільшою небезпекою, що загрожує сучасним людям, є недолік сенсу в житті, за відсутності якого людина відчуває внутрішню порожнечу, або екзистенціальний вакуум, в термінах логотерапії. Саме втрата смислових орієнтирів і відчуття кінцевої мети приводить людину до психотерапевта.

Віктор Франкл використовує в своїх роботах феноменологічний підхід, який він трактує як спробу описати спосіб, яким людина розуміє себе, включаючи і той спосіб, яким людина надає сенс свого існування, а точніше, виявляє смисли. Цей підхід дистанціюється від будь-яких запропонованих патернів, інтерпретацій і пояснень, залишаючи тим самим людині можливість для виявлення своїх смислів і, як наслідок, конструювання своєї ідентичності.

Таким чином, виявлення смислів кожного стає дорогою до становлення людини як особистості і до його послідовної ідентичності.

Можна констатувати що, виявлення смислів в житті, конструювання особистої ідентичності та виявлення людиною свого місця в цьому світі взаємопов'язані, а сфера практичного її застосування лежить в області можливостей допомоги тим людям, для яких екзистенційні питання життя мають актуальність.

Традицію розуміння філософії як психотерапії сьогодні намагаються продовжувати в різних формах.

Так, Е. В. Золотухіна-Аболіна пише: «Філософські вчення позитивного гуманістичного змісту, ідеї, повні оптимізму, діють прямо і нехитро: вони дають надію на краще, демонструють, ч.е. впливові уми, здатні показати нам дорогу до реалізації щастя, радості, душевного спокою ». Але яке відношення це має до психотерапії зрозуміло з розгляду автором контрпродуктивність «похмурої ворожби» М. Хайдеггера, «песимістичних пасажів» Ж. Бодріяра, «похмурих пророцтв» Ж. Ліотара, почитавши яких, «Якщо не був невротиком, так станеш». [3]

Філософське консультування (філософський праксис) Герда Ахенбаха – це допомога, «за якою можуть звернутися люди, яких мучать жалю або проблеми, у яких є питання, які вони не можуть ні вирішити, ні відкинути, які не можуть впоратися з життям, або які думають про себе, що вони спіткнулися; хто ладнає з прозою своєму повсякденному житті, але живе з невиразним відчуттям того, що він ніколи не піднімався до рівня справжніх своїх завдань, вважаючи, наприклад, що його реальності ніяк не відповідають його можливостям. У практичного філософа з'являються ті люди, які хочуть не просто жити або з чимось розібратися, але, скоріше, віддавати собі звіт в своїй житті, прояснити її контури, все еемногочісленне звідки, навіщо і для чого». Якщо сам Ахенбах каже, що «філософське консультування з питань життя в рамках філософської практики перетворилося в альтернативу психотерапії», то деякі екзистенційні психотерапевти розглядають його як в чомусь співзвучне їх практиці.

Психофілософія Андрія Максимова спрямована на допомогу здоровим людям, які хочуть в складних життєвих ситуаціях допомагати самим собі і іншим. «Якщо ви візьмете історію психології, то десь до початку ХІХ в. всі великі психологи були великими філософами. А далі раптом вони говорять: «Хлопці, ми самотійні, і філософія не має до нас

ніякого відношення». А філософи кажуть, що психологія для них взагалі чужа– швидше, медицина, а ми займаємося ідеями. Мені видається: для того, щоб розуміти людини, треба розуміти і його психіку, і філософію його життя »–пише він.

Процес психотерапевтичної комунікації представляє собою герменевтичне трактування досвіду життя, де співіснують два центри активності: суб'єкт «переживаючий» та суб'єкт «розуміючий». Тобто всі види психотерапії є формою суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

В загальнофілософському контексті психотерапія являє собою єдність теорії і практики, що характеризується: опорою на «практичну філософію»; включенням етичних цінностей в область теорії; приймання позиції суб'єкта; об'єктом психотерапевтичних теорій є не психіка або свідомість, а робота зі свідомістю та взаємозв'язку предмета і методу.

Біологічна і соціальна сторони життя і діяльності людини в суспільстві складні, варіативні, ситуативні, та їй доводиться діяти в різній сукупності зв'язків і відносин. Повсякденне життя наповнене конфліктними можливостями, існує безліч версій цілей і варіантів сенсу. У цій системі соціальних напруженостей людина потребує екзистенційної орієнтації. Релігія, політика, мораль, традиції, звичаї формують певні стандарти і схеми поведінки. Але іноді трапляється, що людина вступає в конфлікт з цими орієнтирами або не може їх втілити належним чином. Тоді вступає в дію філософія з роздумами про сенс життя і призначення людини, про критичний підхід до явищ і подій соціального життя, про взаємозв'язок і взаємну обумовленість, про суперечливість як метод пізнання і пояснення сутності речей.

Філософія народжується в більшості людей саме на рівні екзистенції, перший випадок це коли людину у певному віці починають цікавити питання «Хто я?» «Звідки я», питання про смерть, життя у вічності і т.д. Це коли людина з тих чи інших причин (хвороба, потрясіння) втрачає свою ідентичність. У першому випадку філософ може допомогти становленню людини та її ідентичності у другому він може допомогти повернути втрачену ідентичність і все що з нею пов'язано: самоповага, і т.д. Підтримка ідентичності чи то в стресових ситуаціях чи то в фазових переходах, кризових періодах.

Пояснення світу це філософствування, а людина, якій це потрібно втрачає повну картину світу, чи знаходиться в пограничному стані.

Філософські судження можуть вживатися як пояснення сутності цього світу:

1. Для психологів.
2. Вона може використовуватися психологами, терапевтами та психіатрами в їх теоретичній та лікувальній практиці.

В своїй безпосередній формі філософія використовується і в самій психології.

У «Нарисі сучасної європейської філософії» М. К. Мамардашвілі [8,9] кілька разів повертається до думки про те, що «... філософське міркування не є міркування про психологію людей ... мова філософії є в якомусь сенсі не людську мову. Вона не про це, зовсім не про це і ніколи про це». Ці слова перегукуються зі словами Г. Галілея про науку як Science: «Наука– частина знання, що не припускає існування людини». Але, каже М. К. Мамардашвілі, філософський «інтерес завжди спрямований на внутрішні зчеплення конкретних– наукових, мистецьких та ін.– актів розуміння, актів знання, пов'язаних з положенням людини в світі, від яких залежать можливості розуміння <...> Філософія тому й важлива, що вона має якесь то відношення не просто до наших уявлень про світ, а глибокий зв'язок з самим фактом існування людини ... філософія є винайдене засіб людського самотворення ».

Висновки. Яким би тісним не було зіткнення філософії та психотерапії, як би не розширювалася нейтральна смуга між ними, для успішної взаємодії вони повинні залишатися самі собою. У погляді філософії людина представлена актами знання і розуміння

взагалі—нехай і з поправками на безліч умов. В психотерапії людина—це окрема людина з його унікальністю, яка була зведена в ступінь унікальності проживають і пережитого їм досвіду.

Філософія і психотерапія можуть зустрічатися самі по собі лише в теорії. У житті вони втілені в стосунках філософа і терапевта. З одного боку, філософ, або філософські тексти, можуть претендувати на роль наставника терапевта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кант І. Критика чистого розуму. Симферополь: Реноме, 1998. -528с.
2. Смит Р., Сироткіна І. «Психологічне суспільство» і соціально-політичні зміни в Росії. Методологія і історія психології. Т. 3. Вип. 3 (липень - вересень 2008 г.). С. 73-90
3. Василюк Ф.Е. Методологічний аналіз в психології. М.: МГППУ Смысл. 2003.
4. Каган В. Психотерапія: к філософії ремесла. EXISTENTIA: психологія і психотерапія. Спецвипуск: філософія. 2011.
5. Ромек Е. Що може дати філософія психотерапевту? (Неокантианці, «принцип доповненості» Н. Бора і античні «практики себе»). Екзистенціальна традиція: філософія, психологія, психотерапія, 2011, №2. С. 147-163.
6. Золотухіна-Аболіна Е.В. Філософія як психотерапія. Екзистенціальна традиція: філософія, психологія, психотерапія. 2003, №1. С. 4-13.
7. Максимов А. Психофілософія. СПб.: Пітер. 2014.
8. Мамардашвілі М. Очерк сучасної європейської філософії. М.: Прогресс-Традиція. 2010.
9. Мамардашвілі М. Як я розумію філософію. М.: Прогресс. 1990.
10. Вьотський Л.С. Історичний зміст психологічного кризи. Собр. соч. М., 1982. Т. I.
11. Вороб'єва Л.І. Філософія гуманітарної практики. Труды по психологічному консультуванню і психотерапії. 2009, 2. С. 105-143.
12. Сосланд А. Фундаментальна структура психотерапевтичного методу або як створити свою школу в психотерапії. М.: Логос. 1999.
13. Лакан Ж. Семінари. Книга 2. «Я» в теорії Фрейда і техніці психоаналізу. - М .: Логос, 1999..
14. Лакан Ж. Семінари. Книга 5. Освіти несвідомого. - М .: Логос, 2002.
15. Ялом І. Екзистенціальна психотерапія. М .: Клас, 2000.
16. Мей Р. Людина в пошуках себе. М .: Інститут загальногуманітарних досліджень, 2013.
17. Старовойтов В.В. Проблема Я, особистості, самості в творчості Поля Рікера // Журнал практичної психології і психоаналізу 2009.
18. Спінеллі Е. Дзеркало і молоток: виклики ортодоксальному психотерапевтичному мисленню. Мінськ: Вид-во І.П. Логвинов 2009.
19. Фуко М. Історія безумства в класичну епоху. СПб .: Изд-во Університетська книга, 1997.